

УДК 657.22

ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУ СУМНІВНОЇ ТА БЕЗНАДІЙНОЇ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНІСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Гончаренко Т.В.

Черкаська філія Європейського університету

Стаття посвячена проблемним вопросам, которые возникают при учете сомнительной и безнадежной дебиторской задолженности.

The article is devoted problem questions which arise up at an account doubtful and hopeless debt receivable.

На сьогоднішній час дебіторська заборгованість є одним з найбільших негативних явищ в економіці України. Велика сума заборгованості, яка існує між українськими підприємствами, призводить до сумнівно відомої кризи неплатежів. Криза неплатежів призводить до гальмування розвитку ринків, на яких працюють підприємства (внаслідок недоотримання грошових коштів, які б підприємства могли вкладати у свій подальший розвиток), платіжна криза є значною проблемою у національній економіці в цілому.

Під час нормальної операційної діяльності підприємства як суб'єкти підприємництва постійно вступають у взаємовідносини між собою шляхом укладання договорів купівлі-продажу і, як наслідок, виконання певних зобов'язань за ними. Врешті-решт завершуються прийняті зобов'язання грошовими розрахунками (як у готівковій, так і безготівковій формі). Дебіторська заборгованість як економічне явище виникає у часовому проміжку між першою та другою подіями. Лише належна організація обліку дебіторської заборгованості сприяє ефективному її погашенню.

Питання обліку дебіторської заборгованості, в тому числі сумнівної та безнадійної, стали предметом дослідження таких учених-економістів, як: Нашкерська Г., Сопко В., Завгородній В., Бутинець Ф., Олійник О., Шигун М., Бондаренко О., Акіншина О., Плотніченко І., Білик М., Матицина Н. та ін. Проведені ними дослідження проблем теоретичного та практичного характеру вплинули на розвиток теорії обліку в цілому.

Порядок бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості та її відображення у фінансовій звітності регулюються П(С)БО 10 "Дебіторська заборгованість". Дія П(С)БО 10 не поширюється тільки на бюджетні установи, всі інші юридичні особи зобов'язані керуватися його вимогами. Дебіторська заборгованість відображається у формі № 1 "Баланс" у складі активів. Активи підприємства – це ресурси, що контролюються підприємством, від використання яких очікується отримання економічних вигод у майбутньому. Звичайно економічна вигода від дебіторської заборгованості виражається в тому, що підприємство в результаті її погашення розраховує рано чи пізно отримати грошові кошти або їх еквіваленти. Відповідно, дебіторську заборгованість можна визнати активом тільки тоді, коли існує ймовірність її погашення боржником. Якщо заборгованість неможливо достовірно оцінити, тобто визначити її суму, вона не може бути визнана активом і не повинна відображатися в балансі.

Згідно з П(С)БО 10 дебіторська заборгованість поділяється на довгострокову і короткострокову. Довгостроковою дебіторською заборгованістю визнається заборгованість, яка не виникає в ході нормального операційного циклу і буде погашена після 12 місяців з дати балансу.

У П(С)БО 2 "Баланс" дається визначення операційного циклу – це проміжок часу між придбанням запасів для здійснення, діяльності й отримання коштів від реалізації виробленої з них продукції або товарів і послуг. Визначення нормального операційного циклу у стандартах немає, однак, використовуючи наведене вище визначення операційного циклу, можна зробити висновок, що це операційний цикл у звичайних умовах діяльності. Звичайно операційний цикл не перевищує 12 місяців, але за деякими видами діяльності він може продовжуватися більше одного року. Незважаючи на це, заборгованість, що виникла в ході такого операційного циклу, все одно визнається не довгостроковою, а поточною. Отже, довгострокова заборгованість – це в основному заборгованість, не пов'язана з операційною діяльністю. Поточна дебіторська заборгованість (короткострокова) – це заборгованість, що виникає в ході нормального операційного циклу або буде погашена протягом 12 місяців з дати балансу.

Відповідно до П(С)БО 10 та залежно від платоспроможності дебіторів дебіторську заборгованість поділяють на сумнівну та безнадійну.

Сумнівна дебіторська заборгованість визначається, якщо своєчасність здійснення розрахунків за поточною дебіторською заборгованістю за продукцію, товари, роботи, послуги порушилися через різні

причини або не була виконана у визначенні договорами терміни, тобто щодо якої існує невпевненість її погашення боржником.

Сумнівний борг – поточна дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги, щодо якої існує невпевненість її погашення боржником.

Строки оплати дебіторської заборгованості за товари, роботи, послуги визначаються умовами укладених договорів із дебіторами або виставленими ними рахунками. Як свідчить практика, яка на теперішній час існує в Україні, нормальним строком погашення дебіторської заборгованості є 30 днів з дати відвантаження продукції, товарів, робіт та послуг. Якщо після завершення цього терміну заборгованість не погашається клієнтом, то у підприємства-продавця може виникнути сумнів щодо оплати такої заборгованості. На суму такої заборгованості підприємство створює резерв сумнівних боргів.

Рішення про створення резерву сумнівних боргів повинне готуватись комісією підприємства за участю керівників юридичної, бухгалтерської, збутової служб та затверджуватись керівником підприємства. Вважаємо, що в рішенні про створення резерву сумнівних боргів комісія повинна відображати такі відомості: дату та причину виникнення заборгованості, строк її погашення (векселів, застав, договорів страхування), дату подання позовної заяви до суду (арбітражного суду) про стягнення заборгованості з покупця (замовника), номер та дату платіжного доручення про перерахування мита.

Резерви сумнівних боргів дозволяється створювати тільки за результатами інвентаризації дебіторської заборгованості в кінці року, в той час як сумнівні борги виникають в ході торгових операцій протягом року. Існує думка науковців, що необхідно нараховувати резерв протягом всього облікового періоду. На нашу думку, розрахувати резерв сумнівних боргів доцільно перед складанням звітності, а використовуватися він буде протягом звітного року при потребі або безпосередньо перед складанням звітності.

Згідно з П(с)БО № 10 підприємства мають можливість формувати резерв сумнівних боргів двома способами:

- 1) виходячи з платоспроможності окремих дебіторів;
- 2) на основі класифікації дебіторської заборгованості.

Метод, основою класифікації якого є платоспроможність окремих дебіторів, полягає в такому: якщо одним дебітором не оплачено один або декілька рахунків протягом певного періоду часу, то заборгованість такого дебітора може бути визнана сумнівною. На суму такої заборгованості має створюватися резерв сумнівних боргів. Єдиним та основним недоліком цього способу формування резерву сумнівних боргів є те, що такий метод доцільно застосовувати на підприємствах, що мають невелику кількість дебіторів. Перевагою цього способу є те, що можна легко аналізувати заборгованість кожного з дебіторів.

Проте на підприємствах, кількість дебіторів якого є значною, доцільніше використовувати метод класифікації дебіторської заборгованості. Суть цього методу полягає в такому: вся дебіторська заборгованість, термін якої не перевищує 3 роки, може бути класифікована за групами:

- 1 – 30 днів з дати виникнення (факту відвантаження продукції або виставлення рахунку).
- 31 – 60 днів з дати виникнення заборгованості.
- 61 – 90 днів з дати виникнення заборгованості.
- 91 – 365 днів з дати виникнення заборгованості.
- 365 днів – 3 роки з дати виникнення заборгованості.

При визначенні сум сумнівної заборгованості підприємство самостійно визначає коефіцієнт сумнівності для кожної з груп. Коефіцієнт сумнівності встановлюється підприємством, виходячи з фактичної суми безнадійної дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги за попередні звітні періоди. Коефіцієнт сумнівності, як правило, зростає зі збільшенням строків непогашення дебіторської заборгованості. Величина резерву сумнівних боргів визначається як сума добутків поточної дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги відповідної групи та коефіцієнта сумнівності відповідної групи.

Коефіцієнт сумнівності у фінансовому обліку відіграє дуже важливу роль. Він дозволяє відносити частинами протягом певного періоду часу на витрати підприємства сумнівну заборгованість. Така методика дозволяє полегшити підприємству втрати від сумнівної та безнадійної заборгованості, тобто вона списується протягом трьох років (до того моменту, поки вона не буде визнана безнадійною), а не відразу, що, безперечно, полегшує фінансові втрати підприємства.

Коефіцієнт сумнівності (Кс) відповідної групи дебіторської заборгованості може визначатися за такою формулою:

$$K_c = (S \cdot B_{zn} : D_{zn}) : i,$$

де S – сума;

Bz_n – фактично списана безнадійна дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги відповідної групи за n -й місяць обраного для спостереження періоду;

Dz_n – дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги відповідної групи на кінець n -го місяця обраного для спостереження періоду;

i – кількість місяців в обраному для спостереження періоді.

Проте у запропонованому Міністерством фінансів методі існує один, проте дуже вагомий недолік: запропонований метод практично не має ніякого економічного змісту. Для розрахунку коефіцієнта сумнівності за певний місяць залишок дебіторської заборгованості по відповідній класифікаційній групі практично ніякої ролі не відіграє. На підприємстві можливі такі ситуації, коли дебіторська заборгованість за готову продукцію, товари, роботи чи послуги відповідної групи виявилася списаною як безнадійна (про безнадійну заборгованість мова йтиме далі), а нова дебіторська заборгованість у цьому місяці не утворилася. Тобто залишок дебіторської заборгованості дорівнює нулю. А тепер відповідно до формули розрахунку коефіцієнта сумнівності дебіторської заборгованості запропонованої Міністерством фінансів України, стає незрозумілим, чому він має дорівнювати. Виходячи з вищеописаного чиста реалізаційна вартість відповідної групи дебіторської заборгованості на невизначений термін має дорівнювати нулю.

На нашу думку, суть цієї проблеми має вирішуватися наступним чином: коефіцієнт сумнівності по певній групі дебіторської заборгованості у відповідному періоді має розраховуватися як відношення фактично списаної за цей період безнадійної дебіторської заборгованості і сальдо дебіторської заборгованості на початок цього ж періоду.

Причиною достатньо великої суми відхилень при застосуванні різних методів розрахунку є достатньо низький рівень сальдо.

Проте цей фінансовий механізм практично не застосовується українськими підприємствами на практиці, тому що він не впливає на фінансовий результат (у фінансовому обліку), оскільки податки підприємство платить, виходячи з даних податкового обліку.

Для обліку резерву сумнівних боргів планом рахунків бухгалтерського обліку передбачено рахунок 38 "Резерв сумнівних боргів". Незважаючи на те що цей рахунок належить до третього класу, він є пасивним.

На рахунку 38 "Резерв сумнівних боргів" ведеться облік резервів за сумнівною дебіторською заборгованістю, щодо якої є ризик неповернення.

Основні вимоги до визнання та оцінки резерву сумнівних боргів викладені в Положенні (стандарті) бухгалтерського обліку 10 "Дебіторська заборгованість".

За кредитом рахунка 38 "Резерв сумнівних боргів" відображається створення резерву сумнівних боргів у кореспонденції з рахунками обліку витрат, за дебетом – списання сумнівної заборгованості в кореспонденції з рахунками обліку дебіторської заборгованості або зменшення нарахованих резервів у кореспонденції з рахунком обліку доходів.

Аналітичний облік на рахунку 38 "Резерв сумнівних боргів" ведеться в розрізі боржників чи за строками непогашення дебіторської заборгованості.

Слід додати, що резерв сумнівних боргів нараховується тільки на суму заборгованості, що знаходиться на рахунку 36, а отже, по заборгованості, яка знаходиться на рахунку 37, нарахування резерву сумнівних боргів не проводиться.

Безнадійна дебіторська заборгованість – поточна дебіторська заборгованість, щодо якої існує впевненість у її неповерненні боржником або за якою минув строк позовної давності (згідно з Цивільним кодексом України строк позовної давності в Україні становить 3 роки).

Проте це визначення не є повним, його конкретизує пункт 1.25 Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств":

Безнадійна заборгованість – заборгованість, яка відповідає будь-якій з наведених нижче ознак:

- 1) заборгованість по зобов'язаннях, за якою минув строк позовної давності;
- 2) заборгованість, яка виявилася непогашеною внаслідок недостатності майна фізичної чи юридичної особи, оголошеної банкрутом у встановленому законодавством порядку, або юридичної особи, що ліквідується;
- 3) заборгованість, яка виявилася непогашеною внаслідок недостатності коштів, одержаних від продажу на відкритих аукціонах (публічних торгах) майна позичальника, переданого у заставу як забезпечення зазначеної заборгованості, за умови, що інші юридичні дії кредитора щодо примусового стягнення іншого майна позичальника не призвели до повного покриття заборгованості;
- 4) заборгованість, стягнення якої стало неможливим у зв'язку з дією обставин непереборної сили, стихійного лиха (форс-мажору), підтверджених у порядку, передбаченому законодавством;

5) прострочена заборгованість померлих фізичних осіб, а також визнаних у судовому порядку безвісти відсутніми, померлими або недієздатними, а також прострочена заборгованість фізичних осіб, засуджених до позбавлення волі.

Знаючи специфіку ведення бізнесу в Україні, створення тимчасових фірм, можна з упевненістю висловити думку, що дебіторська заборгованість може бути не отримана внаслідок визнання угоди судом недійсною, і тому можна включати таку втрачену заборгованість до складу резерву сумнівних боргів.

На основі цього можна розділити безнадійну заборгованість за відвантажені товари, виконані роботи та надані послуги на три групи:

1. Заборгованість, прострочена більш ніж 2 роки, по якій не велася претензійна робота і вірогідність отримання якої є досить сумнівною.
2. Прострочена заборгованість, по якій ведеться претензійно-позовна робота, вірогідність неотримання такої заборгованості також досить висока через причину банкрутства дебітора, відсутності у нього майна або визнання судом угоди недійсною і зникненням дебітора.
3. Інша прострочена заборгованість – вірогідність неотримання по п. 4 та 5 Закону про прибуток достатньо низька, а по пунктах 1, 2, 3 – підвищується при переводі заборгованості в групу 1 чи 2.

Безнадійна заборгованість повинна відображатися на позабалансових рахунках з метою контролю за можливістю стягнення у випадку зміни майнового стану боржника. Термін, на який заборгованість повинна обліковуватись на позабалансовому рахунку, встановлюють деякі практики в три, деякі – в п'ять років із моменту списання. Зазначений термін повинен визначатися підприємством самостійно, але не менше трьох років із моменту списання заборгованості з балансу.

Для того, щоб списати безнадійну заборгованість, необхідно правильно документально оформити цю операцію. Дебіторська заборгованість, по якій закінчився строк позовної давності, списується за рішенням керівника підприємства. Сьогодні законодавством не передбачена конкретна форма такого рішення. При використанні довільної форми пропонуємо такі обов'язкові реквізити:

- повна назва підприємства-дебітора із зазначенням його ідентифікаційного та індивідуального податкового коду, дати і причини виникнення заборгованості;
- повний перелік первинних документів, що підтверджують даний факт;
- дата прийняття рішення з обов'язковим зазначенням того, що ця заборгованість повинна обліковуватись не менше трьох років поза балансом (а можна і більше) з часу такого списання для нагляду за можливістю її справляння у випадку зміни майнового стану дебітора;
- підпис керівника і головного бухгалтера;
- печатка підприємства, установи.

Отже, можна зробити висновок, що дебіторська заборгованість, яка виникає між підприємствами, негативно впливає на розвиток як підприємства (може навіть привести його до банкрутства), так і економіки країни в цілому: по-перше, спричиняє кризу неплатежів, що зменшує оборотність грошових коштів; по-друге, завдає значних втрат для державного бюджету у вигляді скорочення різноманітних платежів та податків тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України "Про оподаткування прибутку підприємств" в редакції від 22 травня 1997 року № 283/97-ВР зі змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 07.07.2005 № 2771-IV.
2. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 «Дебіторська заборгованість», затверджений наказом МФУ від 8 жовтня 1999 року № 237 зі змінами, внесеними законом МФУ від 22.11.2004 № 731.
3. Матицина Н. Основні засади регулювання розрахункових відносин через управління дебіторською заборгованістю // Бухгалтерський облік і аудит. – 2006. – № 11.
4. Бондаренко О.С. Методика управління портфелем дебіторської заборгованості // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 4 (58). – С. 17-22.